

ЕФЕКТИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІЇ ЯК ОСНОВА СИСТЕМНОГО РОЗВИТКУ

В статті висвітлено сутність поняття потенціалу сільських територій як визначального внутрішнього фактора їх розвитку. Наголошено на важливості врахування потенціалу сільських територій у формуванні моделей їх розвитку. Наведено характерні ознаки моделей екзогенного, ендемогенного та нео-ендемогенного розвитку сільських територій. Обґрунтовано перспективність нео-ендемогенної моделі розвитку сільських територій, яка передбачає, що передумовою розвитку на місцевому рівні є побудова локальної інституційної спроможності мобілізувати внутрішні ресурси і впоратися із зовнішніми факторами впливу.

У роботі виділено структуротворчі компоненти потенціалу сільської території: територіальна, людська та інформаційна. В залежності від вибраних критеріїв виділено різні види потенціалу на рівні території. Запропоновано структуру потенціалу сільської території за критерієм різновиду ресурсів.

Ключові слова: сільська територія, потенціал території, модель розвитку сільської території, види потенціалу території, структура потенціалу території.

Effective implementation of rural territories' potential as the basis for system development

The article highlights the essence of the concept of potential of rural areas as a determining factor of their internal development. It is emphasized the importance of taking into account the potential of rural areas in shaping patterns of their development. The characteristic features of models of exogenous, endogenous and neo-endogenous rural development are showed. It is grounded the perspective of neo-endogenous model of rural development, which suggests that a precondition of development at the local level is to build local institutional capacity to mobilize domestic resources and to cope with external factors influence.

The paper identified structure-building components in rural areas: territorial, human and information. There are identified various types of potential at the territorial level depending on the selected criteria. The structure of the potential of rural territories by the criterion of a variety of resources is proposed.

Keywords: rural territory, the potential of territory, model of rural territories' development, the types of potential of territory, the structure of potential of territory.

Постановка проблеми. В останні десятиліття розвиток сільських територій зазнав суттєвих змін і зіткнувся з багатьма викликами. Ведення сільсько-господарського та лісового господарств роблять сільські території важливими постачальниками продуктів харчування на внутрішньому та зовнішньому продовольчих ринках. Окрім того, маючи багате біорізноманіття та неоднорідне природне середовище, сільські території стають все більш важливими центрами з виробництва енергії з біомаси та інших відновлювальних джерел, таких як водні, вітрові, сонячні ресурси тощо. На сільських територіях започатковано розвиток нових секторів економіки, таких як сільський туризм та інших видів діяльності, пов'язаних з їх природними та культурними надбаннями.

Характерними ознаками сільських територій як складних систем є, одночасно, стабільність і вразливість. Напрями розвитку таких систем залежать від їх здатності пристосовуватися до більш широкого спектру факторів впливу та сталого використання їх внутрішнього потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях, присвячених проблемам розвитку та реалізації потенціалу сільських територій, не існує єдиної розуміння його сутності, структури та його місця і ролі у формуванні моделі розвитку відповідної території. Зокрема, у роботі [1] ресурсний потенціал сільських територій розуміється як джерело і засіб їх відтворення, який відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності ресурсів – внутрішніх складових потенціалу. Згідно з [2, с. 18–19] існує прямий зв'язок між розвитком сільських територій, їх функціями та ресурсним потенціалом. При цьому функції є похідними від ресурсів певної території, а розвиток, у свою чергу, визначається функціональністю об'єкта. Окремі ж дослідники розглядають потенціал території як її структурний елемент [3].

Мета статті. Висвітлення сутності поняття потенціалу сільської території та його ролі у процесі розвитку відповідної території.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток сільських територій може бути означений як цілеспрямований процес багатовимірних змін, які впливають на сільські системи. Економічне зростання, поліпшення соціальних умов і збереження природних цінностей є однаково важливими складовими сталого розвитку сільських територій. І вони повинні реалізовуватись відповідно до підходу «знизу вгору» шляхом залучення та сталого використання місцевих ендегенних ресурсів (довкілля, робочої сили, знань, структури виробництва, споживання тощо). Сільські громади повинні враховувати і використовувати також і екзогенні можливості для забезпечення зростання, тобто ринки, технологічні можливості, належно обліковуючи та збалансовуючи їх з потребами збереження і зміцнення власної територіальної специфіки і різноманітності.

Зазвичай виділяють два аспекти розвитку сільських територій: змістовний і процесний. Змістовний аспект розвитку торкається різноманітних заходів, спрямованих на поліпшення сільської економіки, якості життя суспільства, самобутності ландшафту, захист навколишнього середовища, а також привабливості сільської місцевості. Що стосується процесного виміру розвитку сільських територій, однією з основних його характеристик є відновлення сільських інституцій, процедур і культури та їх вплив на сільський простір. Інституційне оновлення повинно відповідати інноваційним процесам і практикам, притаманним відповідним сільським територіям. У цьому контексті значна увага повинна бути приділена участі громади у процесах розвитку території.

Враховання власного потенціалу розвитку території у формуванні моделей розвитку сільських територій. Як правило, розрізняють два види розвитку: екзогенний та ендегенний. Екзогенний розвиток є процесом, детермінованим ззовні економічними ринковими силами і заходами національної (міжнародної) державної політики. Такий тип моделі був поширений в перші десятиліття після Другої світової війни, коли багато європейських країн інвестували в сільські регіони. Інвестиції вкладались в основному у відкриття філіалів заводів, передислокацію фірм, створення полюсів зростання і поліпшення інфраструктури. Як свідчить історія, вплив цієї моделі на сільську економіку не завжди був позитивним. Очікувані мультиплікативні ефекти від створення нових фірм, передачі досвіду та технологій, реінвестування прибутку в сільському господарстві часто не наступали. Спад в 1970-х роках призвів до закриття багатьох філіалів, здійснювані інвестиції робили сільську економіку вкрай вразливою до коливань на світовому ринку і до рішень, які приймалися на вищих рівнях управління [4]. Незважаючи на це екзогенні моделі розвитку сільських територій традиційно переважають.

На противагу цьому, ендегенний розвиток сільських територій є результатом реалізації місцевих ініціатив, базується на місцевих ресурсах та враховує місцеві цінності. Результати розвитку, як правило, залишаються надбаннями місцевої економіки. Передумовами успіху ендегенної моделі розвитку слугують інтенсивна взаємодія, обмін інформацією і співпраця між місцевими суб'єктами, особлива увага при цьому приділяється поліпшенню інфраструктури (табл. 1).

Таблиця 1

Моделі ендегенного та екзогенного сільського розвитку

	Екзогенний розвиток	Ендегенний розвиток
Ключові принципи	Ефект масштабу і концентрації	Використання місцевих (природних, людських і культурних) ресурсів для сталого розвитку
Рушійні сили	Міські полюси зростання (екзогенні драйвери по відношенню до сільської місцевості)	Місцева ініціатива та підприємництво
Функції сільських територій	Продукти харчування та сировина для розширення міської економіки	Економіки, що продукують диверсифіковані послуги
Основні проблеми розвитку сільських територій	Низька продуктивність і відірваність від світу	Обмежені можливості районів та груп для участі в економічній діяльності
Фокус розвитку сільських територій	Модернізація сільського господарства: заохочення мобільності праці і капіталу	Розбудова можливостей (навички, інститути, інфраструктура): подолання відчуженості
Критика	Розвиток залежний, спотворений, руйнівний і визначений ззовні	Не надто поширений у сучасній практиці реалізації політики розвитку сільських територій

Христина Притула

Ендогенні підходи засновані на припущенні, що власні ресурси території (природні, людські та культурні тощо) відіграють ключову роль у її сталому розвитку. У той час як завданням екзогенного розвитку сільських територій є подолання сільських відмінностей і ідентичностей шляхом промоції універсальних технічних засобів і модернізації фізичної інфраструктури, ключовим завданням ендогенного розвитку є використання відмінних між собою людських можливостей і можливостей навколишнього середовища для формування конкурентної моделі розвитку території. У цій моделі забезпеченість місцевими ресурсами (клімат, родючість землі та якість навколишнього середовища) і специфічні характеристики людського і культурного капіталу забезпечують основні умови для довгострокового розвитку сільських територій. Основною метою цієї моделі розвитку є поліпшення місцевих

економічних і соціальних умов шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів.

Деякі автори [5] піддають сумніву перспективність ендогенного розвитку. На їх думку в сьогодинньому глобалізованому світі соціально-економічний розвиток сільських територій без врахування зовнішнього впливу (наприклад, зовнішньої кон'юнктури, політики уряду і т.і.) є ідеалістичним. Тому процес розвитку на сільських територіях в значній мірі залежить від взаємодії місцевих (ендогенних) факторів і глобальних (екзогенних) сил. На цьому ґрунтується змішаний екзогенно-ендогенний підхід, який відкидає поляризацію між двома моделями і зорієнтований на підвищення можливостей локальних територій у реалізації процесів розвитку, задіяні власних ресурсів в умовах посилення глобалізації. Така модель позиціонується як нео-ендогенна (табл. 2).

Таблиця 2

Модель нео-ендогенного сільського розвитку

	Нео-ендогенний розвиток
Ключовий принцип	Взаємодія між локальними і глобалізаційними силами
Рушійна сила	Глобалізація, швидкі технологічні зміни у сфері комунікацій та інформації
Функції сільських територій	Економіка знань, динамічна участь місцевих представників у місцевих та зовнішніх мережах і процесах розвитку
Основні проблеми розвитку сільських територій	Розподіл ресурсів і конкурентоспроможності в глобалізованому середовищі
Фокус розвитку сільських територій	Підвищення локальних можливостей та участі суб'єктів для скерування дії місцевих і зовнішніх сил на користь території
Критика	Недостатньо емпіричних даних про дієвість моделі

Нео-ендогенний розвиток сільських територій відповідає твердженню, що сільські території є не ізольованими, а частиною глобалізованого світу, тому дія зовнішніх факторів також повинна враховуватись. Такий підхід передбачає потенційну спроможність території брати на себе певну відповідальність у забезпеченні свого соціально-економічного розвитку.

Характерними ознаками нео-ендогенного розвитку є зорієнтованість у здійсненні економічної та інших видів діяльності на максимальне збереження благ у межах місцевої території при використанні місцевих ресурсів; та контекстність розвитку, зосереджуючись на потребах, можливостях та перспективах місцевого населення.

Реалізація потенціалу території як передумова її розвитку. Дослідження, присвячені питанням

розвитку сільських територій, в основному стосуються виявлення проблем та можливостей їх розвитку. На сьогодні такі дослідження зорієнтовані на визначення та оцінку різних «видів капіталу», яким володіють сільські території (економічні, людські, соціальні, культурні та екологічні тощо) та їх потенціал ендогенного розвитку [4].

Економічний капітал визначається як «капітальні ресурси, які інвестуються і мобілізуються з метою отримання прибутку». Людський капітал, пов'язаний з індивідуумами і стосується навичок і знань, якими індивідууми володіють, а також демографічні характеристики території і якість життя. Соціальний капітал формується на основі взаємозв'язків між індивідами і соціальними мережами. Культурний капітал базується на соціальній практиці і соціальному відтворенні символів і смислів.

Екологічний капітал відіграє ключову роль у заохоченні або обмеженні економічного зростання і розвитку. Якість навколишнього середовища відіграє все більше значення у економічному зростанні, розвитку і функціонуванні сільських територій, особливо у світлі останніх змін у сільському господарстві, розвитку туризму і відпочинку [4].

Таким чином, сільські території володіють різними видами капіталу, кожен з яких має певний потенціал розвитку. В роботі [4] «потенціал розвитку» йдеться про ресурси, принади і капітал окремої території, які можуть бути використані сьогодні або в майбутньому для забезпечення його сталого розвитку. Факторами, що впливають на реалізацію потенціалу, є їх доступність, корисність, технології, ринок тощо. Ендогенний потенціал розвитку є основою для розвитку різних видів діяльності на сільській території (сільське і лісове господарства, підприємництво, туризм, відпочинок, проживання і т.і.). Ресурси і принади є базою для розвитку різних видів капіталу, в той час як потенціал, як вартісна категорія, появляється у фазі, коли у нас є можливість розвивати оцінений ресурс або принади з урахуванням запасів

капіталу. Ендогенний розвиток як процес базується на активації характерних та / або відповідних внутрішніх ресурсів і потенціалу території [4].

На думку деяких авторів [3], зміст поняття «сільська територія» слід розуміти як багатофункціональну природно-соціально-виробничу структуру, складовими елементами якої є власний ресурсний потенціал, сільський населений пункт, наявне сільське населення, місцеві громадські інституції, органи місцевого самоврядування, соціальна та виробнича інфраструктури, сільськогосподарські підприємства та інші види підприємств з виробництва, переробки продукції, торгівлі чи надання послуг, господарства населення, об'єкти рекреації тощо. Виходячи з пропонованого визначення потенціал території виступає структурним елементом її території. На нашу ж думку, потенціал є визначальним внутрішнім фактором розвитку сільської території.

Відповідно до нео-ендогенної моделі розвитку сільських територій формування та реалізація потенціалу території відбувається під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів (рис. 1).

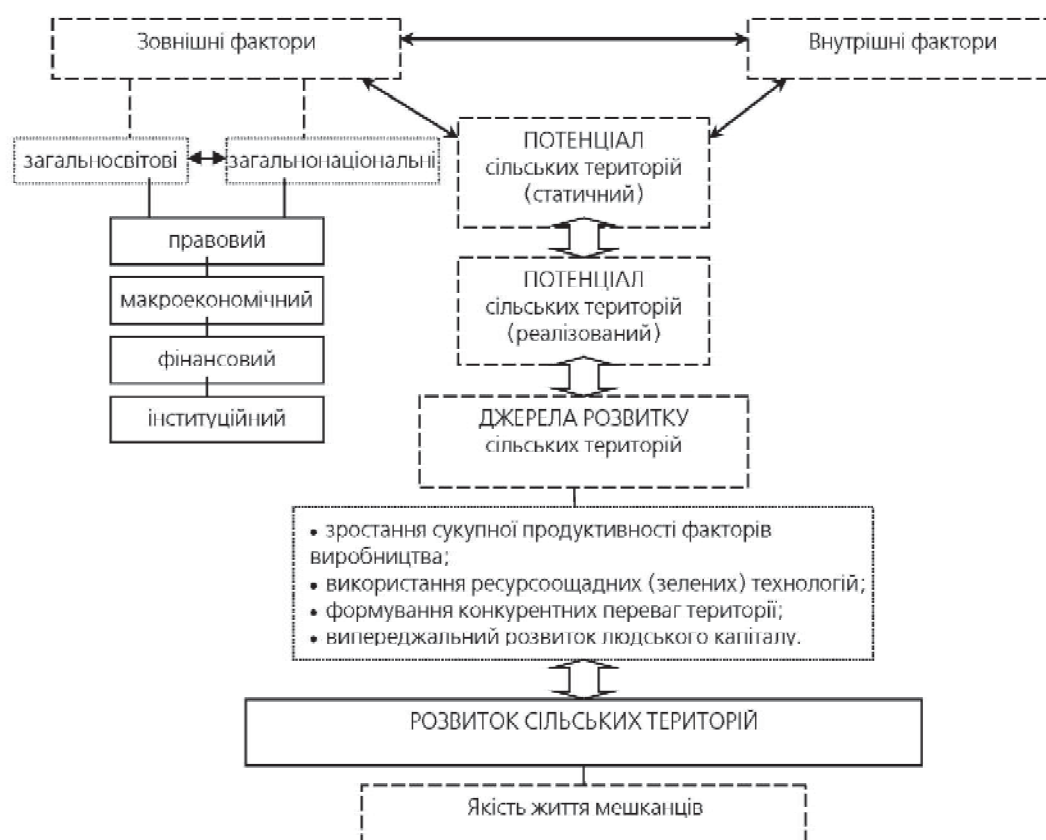

Рис. 1. Розвиток сільських територій через призму реалізації їх потенціалу

Христина Притула

Потенціал сільської території може розглядатися в якості тріади взаємопов'язаних елементів: «територія-соціум-господарство», які відображають найбільш суттєві в стратегічному управлінні аспекти [6]:

- територіальний (природно-ресурсний потенціал, невіддільний і базовий елемент);
- соціальний (мешканці, бізнес-спільнота, лідери, з точки зору тісноти зв'язку їх споживчих і бізнес-стратегій з сільською територією);
- господарський (галузева структура, інфраструктурний потенціал).

При цьому повинна досягатись синергія територіального-соціального-господарського факторів.

В сучасній науковій літературі вживаються різні категорії потенціалу сільських територій, зокрема: поселенський, демографічний, природний, трудовий, кадровий, економічний (виробничий), соціальний та фінансовий, що характеризують компонентну структуру сукупного потенціалу сільського поселення [1].

Сільські території, потенціал яких ідентифікований, оцінений та ефективно реалізовується, характеризуються позитивними економічними зрушеннями (розширенням прав і можливостей економічного капіталу і більш високим доходом), позитивними демографічними тенденціями, кращими соціальними зв'язками і розширенням прав і можливостей соціального капіталу. Проте для них характерним є і виникнення конфліктів у сфері землекористування (з позиції сталого використання природних ресурсів) [4].

Сільська територія, в цілому, і кожна з її підсистем розвиваються через взаємодію територіального, людського та інформаційного базисів, які, водночас, виступають і основними структуротворчими компонентами їх потенціалу (рис. 2).

Людський потенціал є необхідною умовою розвитку сільських територій. Якщо на сільській території характерними є процеси масового відтоку молодих людей або сформувалась несприятлива вікова структура демографічних ресурсів, тоді буде дуже важко ініціювати ендегенне економічне зростання. Важливими характеристиками людських ресурсів є також освітній рівень населення, їх культурна самобутність та їх соціальна структура. Людський фактор є доречним не лише з погляду сільських територій: ми також повинні враховувати

вплив зміни міського способу життя на сільські території, такі як зміни у проведенні дозвілля і споживанні продуктів харчування міських мешканців. Рівень залучення та участь місцевого населення (разом з іншими місцевими суб'єктами) також є важливим фактором успішного планування і реалізації розвитку території.

Рис. 2. Структуротворчі компоненти потенціалу сільської території

Потенціал сільських територій є складним комплексним фактором усталеного розвитку з визначеною системою внутрішніх, зовнішніх елементів і причин. Складовими елементами потенціалу сільських територій є її ресурси (сформована і оцінена потреба суспільного виробництва). Причини зміни ресурсів території визначаються як зовнішніми, так і внутрішніми процесами. При цьому потенціалом розвитку є властивість носія піддаватись змінам, які забезпечать посилення існуючих або появу нових властивостей, які можуть бути додатково створені у розмірах, обмежених природними, організаційно-технічними та загальноекономічними умовами [7].

Потенціал є надзвичайно багатогранним і багатоаспектним складним поняттям, тому в залежності від вибраних критеріїв, можна виділити різні види потенціалу на рівні території (рис. 3)

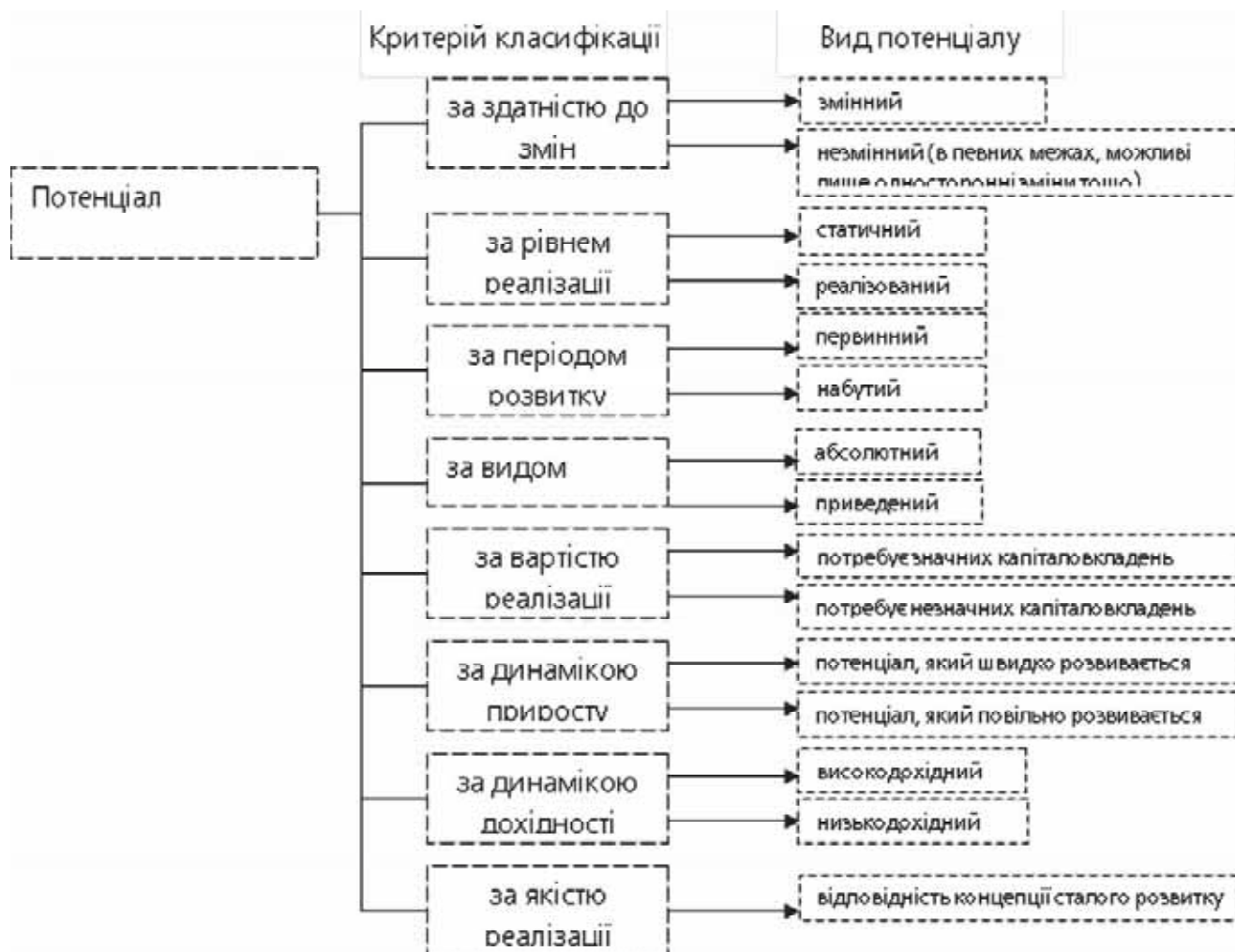

Рис. 3. Види потенціалу території

Структура потенціалу сільської території за критерієм різновиду ресурсів представлена на рис. 4.

Христина Притула

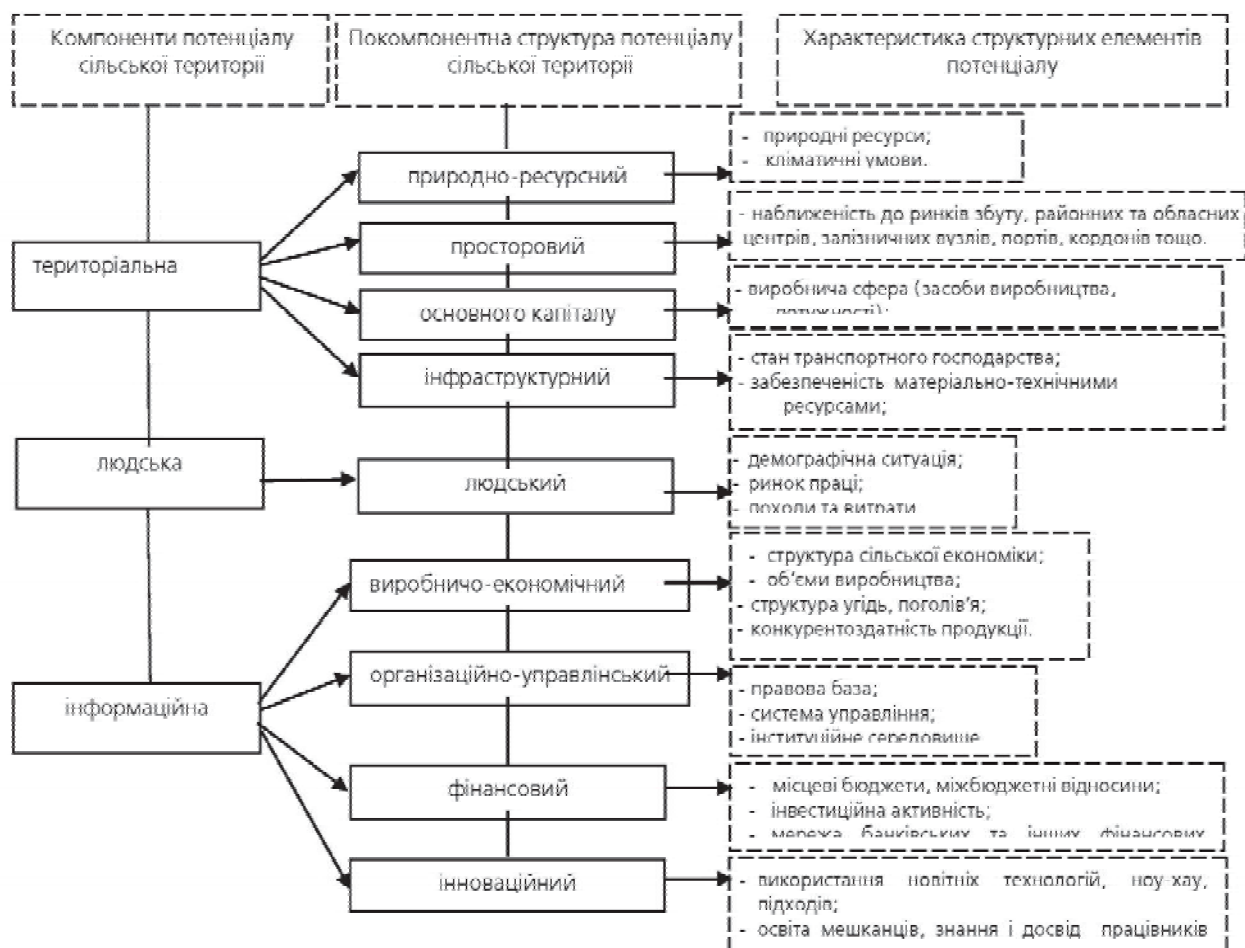

Рис. 4. Структура потенціалу сільських територій

Як зазначається у [4], на початку 1980-х років концепція сільського розвитку зазнала суттєвих змін, і тепер включає питання, які виходять далеко за межі «забезпечення росту, доходів і результатів». Ці питання охоплюють оцінку змін в якості життя на території, включаючи поліпшення здоров'я та харчування, освіти, екологічно безпечних умов життя і зниження гендерної нерівності і доходів тощо. На сьогодні досягнуто консенсусу стосовно розуміння кінцевої мети розвитку сільських територій, яка полягає у покращенні якості життя сільських жителів.

В сучасних дослідженнях не існує єдиного уніфікованого підходу до оцінки якості життя. Кожний з розроблених підходів виходить з потреб здійснюваного дослідження та специфіки об'єкта дослідження (країна, регіон, сільська територія тощо).

Поняття «якість життя» представляє собою структурну цілісність, тому може бути представлено як єдність цілого і його частин. Структура даного поняття, запропонована Т. Гавриловою, представлена на рис. 5 [8]:

- якість населення (демографічні характеристики, здоров'я, рівень освіти);
- якість середовища проживання (природно-екологічні умови, економічний розвиток території, розвинутість соціальної інфраструктури, рівень особистої безпеки);
- якість діяльності (трудова, відпочинку, побутової, духовно-культурної і суспільно-політичної).

Рис. 5. Структура поняття «якість життя»

Оцінка якості життя здійснюється на основі інтегрування всіх сфер життєдіяльності людини. Характер і напрям їх впливу на формування середовища її проживання є різним.

Оцінка якості життя здійснюється на основі інтегрування всіх сфер життєдіяльності людини. Характер і напрям їх впливу на формування середовища її проживання є різним.

Зважаючи на нові виклики, з якими зіткнулися сільські території у своєму розвитку, ОЕСР визначила три ключові фактори, які покликані впливати на формування сучасної політики розвитку сільських територій [4]:

1. Зосередження на принадах території: широкий спектр ресурсів сільських територій (що виходять далеко за межі вузької зосередженості на сільському господарстві) та їх використання повинні враховуватися при реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій. Багатофункціональність сільських територій є основою місцевої політики розвитку;

2. Необхідність реформування аграрної політики: вирішення проблем збереження системи державної підтримки в умовах бюджетного дефіциту, дотримання міжнародних торговельних угод, незадоволеності фермерів існуючими субсидіями, які не забезпечують адекватних цін на вироблену продукцію;

3. Децентралізація і особливості регіональної політики: досвід показує, що просте спрямування грошей у сільські території є недостатнім для вирішення існуючих проблем і забезпечення їх розвитку. Реалізація політики та ефективні програми повинні робити сільські території більш конкурентоспроможними за рахунок мобілізації їх внутрішнього потенціалу розвитку. Також політика регіонального розвитку повинна відходити від практики формування «зверху-вниз» та згладжування регіональних відмінностей у розвитку за рахунок субсидій. Вона повинна ставати більш системною і спрямованою на поліпшення конкурентоспроможності регіону, стимулюючи розвиток інфраструктури, створюючи пропозицію якісної робочої сили, ставлячи більший акцент на місцевих активах і знаннях тощо.

Висновки. Отже, розвиток сільських територій є безперервним процесом, який передбачає розвиток сільської економіки, підвищення рівня життя сільських громад, забезпечення продовольчої безпеки, зайнятості та доходів. Тому важливою складовою розвитку вітчизняних сільських територій на сьогодні повинна стати реалізація внутрішнього потенціалу шляхом стимулювання ініціативи місцевих громад та процесів планування «знизу вгору». При цьому перспективною видається нео-ендогенна модель розвитку сільських територій, яка передбачає, що передумовою розвитку на місцевому рівні є побудова локальної інституційної спроможності мобілізувати внутрішні ресурси і впоратися із зовнішніми факторами впливу.

Потенціал є визначальним внутрішнім фактором розвитку сільської території. Його

реалізація розширює можливості розвитку території, але з іншого боку також і поглиблює місцеві відмінності. Позитивний вплив простежується лише в місцевих громадах, які здатні активувати ендегенний потенціал розвитку.

Потенціал території – це сукупність наявних ресурсів території, які вона задіє або за певних умов може задіяти для підтримки (забезпечення) функціонування всіх структурних елементів складної соціо-економічної системи якою є сільська територія. Тому досягнення високої якості життя сільського населення можливе за умови ефективної взаємодії всіх складових сільської території, зорієнтованої на забезпечення збалансованого висхідного розвитку сільських територій. Передумовою такого розвитку сільських територій є цілеспрямована політика їхнього розвитку, що ґрунтується на промоції їхнього ендегенного потенціалу та конкурентних переваг.

Список використаних джерел

1. Величко А.Є. Розвиток сільських територій Дніпропетровської області / А.Є. Величко, В.В. Мареніченко, А.О. Гелетій // Розвиток сільських територій. Організаційно-правові форми в сільському господарстві: зб. наук. праць економістів-аграрників [за заг. ред. д.е.н., проф. Музики П.М.]. – Львів: СПОЛОМ, 2013. С. 84–100.
2. Павлов О.І. Сільський розвиток та розвиток сільських територій // О.І. Павлов / Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 7. – С. 17–20.
3. Сембай І.В. Функціонування сільськогосподарських підприємств у контексті розвитку сільських територій: автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук / І.В. Сембай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://librar.org.ua>.
4. Development potential of rural areas – The case of Slovenia: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.intechopen.com/download/pdf/34425>
5. Nemes G. Integrated rural development: The concept and its operation / G. Nemes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.policy.hu/nemes/publikaciok/muhelytaulmany2005_6.pdf
6. Радченко В.П. Концепція інтегрованого маркетинга сільської території / В.П. Радченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cyberleninka.ru>.
7. Миренкова Г.В. Методология оценки устойчивости регионального развития сельских территорий / Г.В. Миренкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.belal.by/vesti/pdf/20100409.pdf>.
8. Гаврилова Т.В. Территориальная дифференциация качества жизни населения Ставропольского края: автореф. диссерт. на соиск. учен. степени канд. географ. наук / Т.В. Гаврилова [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cckiev.com.ua>